

Александар Лукић,
Институт за новију историју Србије, Београд¹

Јаша Продановић у Првом светском рату²

Апстракт: Публициста, књижевни критичар и политички радник Јаков Јаша Продановић (1867–1948) био је један од најистакнутијих бораца за политичке слободе и остварење идеја социјалне правде у Краљевини Србији (после и у Краљевини Југославији). Прогањан у режиму последња два Обреновића због социјалистичких и републиканских идеја и опозиционарства, под владавином краља Петра Карађорђевића је био један од првака Самосталне радикалне странке. У Великом рату је прве две године следио, као и остали самосталци, политику Владе, да би последње две ратне године у егзилу осудио руководство Николе Пашића и раскинуо са монархијом због Солунског процеса 1917. године и стрељања официра црнорукаца. Тада је раскинуо и са монархијском струјом Самосталне радикалне странке опредељујући се за успостављање републиканског облика државног уређења будуће југословенске државе. Рад је настао на основу извора и релевантне историографске литературе.

Кључне речи: Јаша Продановић, Први светски рат, Самостална радикална странка, републиканске идеје, Солунски процес, Краљевина Србија.

Јаша Продановић, рођен у Чачку 1867. године, завршио је у родном граду основну и средњу школу. Филозофски факултет свршио је у Београду на Великој школи. Већ као гимназијалац ступио је у социјалистички покрет и упознао се са списима Живојина Жујовића, Драгише Станојевића и Светозара Марковића. Као студент активно је учествовао у дружини „Побратимство“ и био један од главних редактора при објављивању сабраних списа Светозара Марковића 1888. године.³

¹ Александар Лукић, истраживач сарадник, Институт за новију историју Србије, Београд, Република Србија; alukic85@gmail.com.

² Рад је део пројекта Института за новију историју Србије: *Срби у југословенском и међународном контексту: унутрашњи развитак и положај у европској/светској заједници* (бр. 47.027), који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

³ Никола Станаревић, *Југословенска републиканска странка I (оснивање странке и њен рад до 1941)*, књ. I, 44, рукопис похрањен у Архиву Српске академије наука и уметности, 14.329.

Почетком последње деценије деветнаестог века Јаша Продановић је покренуо лист *Српска Мисао* за области књижевности, науке и друштвеног живота. Лист је излазио као орган једне социјалистичке групе на Великој школи, у којој су поред Јаше Продановића били Настас Петровић, Милорад Митровић и други студенти левичарски оријентисани. Изашао је у свега четири броја, али се убрзо угасио; Јаша Продановић је онда покренуо *Народну Мисао*, која је била нешто дужег века. Након завршеног факултета 1890. године радио је као наставник гимназије по разним местима у Србији, те често био премештан или отпуштан по казни због опозиционарства режиму последњег краља из династије Обреновића. У време Ивањданског атентата отпуштен је из службе наставника, на коју се за кратко вратио током министровања Павла Маринковића. Коначно је дао оставку на положај наставника 1902. године, када је постао главни уредник *Одјека*, органа Самосталне радикалне странке.⁴

У време Мајског преврата 1903. године Јаша Продановић је, с обзиром на то да је питање о облику владавине у Краљевини Србији било, барем у теорији отворено, покушао са још неколико самосталаца републиканаца неке кораке у корист проглашења републике у Србији. У науку нису успели, због непостојања дубље републиканске традиције у Србији, и неповољних спољнополитичких околности – у оно време Европа је била углавном континент великих монархија.⁵ У једном разговору са краљем Петром I Карађорђевићем недуго после Мајског преврата, Јаша Продановић је, на краљево питање о републиканству Самосталне радикалне странке, као републиканце навео Љубомира Стојановића, Николу Николића, Јована Жујовића, Милана Марковића и себе, а као монархисте Љубомира Живковића, Михаила Полићевића, Пантелију Туцаковића, Љубомира Давидовића, Радомира Путника,

⁴ Н. Станаревић, *н. д.*, књ. I, 44–45.

⁵ Сутрадан по атентату једна група млађих самосталних радикала објавила је у *Дневном листу* чланак у којем је захтевала успостављање републике. Чланак је написао Јован Скерлић и био је већ сложен, када су, после појаве првих бројева новина српски војници, предвођени једним подофициром, упали у штампарију *Дневног листа* и запленили све остале бројеве. Јован Скерлић, Божидар Марковић, Милан Марковић, Јован Жујовић, Јаша Продановић и други присутни републиканци отишли су у официрски Дом „где је заседао заверенички комитет. Пред комитет изишао је Жујовић. Објашњење није трајало дуго, одлуке исто тако биле су кратке: разговор о републици тих дана пресечен је“. Када је војска прогласила и скупштина изгласала монархију и династију, није им остало ништа друго до да се примире до повољнијег момента. Монархију нису унели у програм Самосталне радикалне странке. У ствари „народ, кршен и ломљен обреновићевским личним режимом, није био расположен за нове борбе. Требало је чекаати погодније моменте и пустити земљу и народ да се одморе од силних политичких потреса и трзавица“, закључили су самосталски републиканци (Н. Станаревић, *н. д.*, књ. I, 13; Милан Грол, „Републиканска демократија“, *Мисао*, књ. III, свеска 1–2, Београд 1920, 969; Мира Радојевић, *Научник и политика. Политичка биографија Божидара В. Марковића (1874–1946)*, Београд 2007, 65–67).

Будимира Буду Раденковића и Мику Банковића. Републиканци су такође били Милан Грол и Божидар Марковић.⁶

Јаша Продановић је наредних десет година водио главну реч у органу самосталних радикала, те се посебно прочуо због „бескрајне“ полемике око питања политичких и грађанских слобода са Стојаном Протићем, идеологом Радикалне странке. Током периода 1903–1912. године редовно је биран за народног посланика Самосталне радикалне странке. Попут свог пријатеља и сарадника Љубе Стојановића, и Јаша Продановић се у то време нерадо „примао“ за министра – није учествовао у самосталској влади 1905–1906. године. Постао је министар народне привреде тек у коалиционој влади Стојана Новаковића 1909. године.⁷

Почетком Првог светског рата Јаша Продановић претрпео је велики губитак у личном животу. У последњим борбама на Сави средином септембра 1914. године погинуо му је син Зоран, резервни потпоручник.⁸ Када је тројна офанзива Централних сила на Србију 1915. године приморала српску војску, политичко и војно руководство и део народа на повлачење из земље преко Албаније, повукао се и Јаша Продановић.

Није познато колико је чланова Самосталне радикалне странке напустило Србију повлачећи се 1915–1916. године пред најездом Централних сила; подаци којима се располаже односе се на страначко вођство и посланике из партијских редова. Међу њима налазио се и Јаша Продановић. Већина их се налазила у Ници, у Француској, где су 11. и 18. марта 1916. године одржали седнице клуба, одређујући се том приликом према питању осигурања рада Народне Скупштине и њеном уставном положају, затим према влади, Радикалној странци, улози Самосталне радикалне странке у околностима избеглиштва и појавама проистеклим из такве ситуације. Окупљени самосталци захтевали су од својих представника одговорно понашање у питањима државности, одбране демократије и уставности и партијских начела у односима са старим радикалима у влади. Осетили су се поново сложено и одлучно, као у време оснивања Самосталне радикалне странке. Међутим, ако је доиста и постојала, „самосталска идила кратко је трајала“, и убрзо су биле испољене све слабости, поготово међусобне нетрпељивости и разлике у погледима самосталских првака на одређена суштинска

⁶ М. Грол, н. д. , 969; Јаша М. Продановић, „Југословенска Републиканска Странка“, *Нова Европа*, књ. VII, бр 10, Загреб 1923, 288; Драгољуб Р. Живојиновић, *Краљ Петар I Карађорђевић. Живот и дело*, књ. II, Београд 1990, 88; М. Радојевић, н. д. , 67–69.

⁷ *Споменица Јаше М. Продановића*, Београд 1958, 149–152.

⁸ „†Зоран Ј. Продановић“, *Политика*, 12. IX 1914, 2.

питања, попут оног о опредељивању за монархијски или републикански облик владавине будуће државе.⁹

Током заседања посланичког клуба Самосталне радикалне странке на Крфу с јесени 1916. године показало се колико је јединство партије било слабо. Отворен сукоб је избио између Љубе Давидовића и Милорада Драшковића са једне стране, а Јаше Продановића и Велисава Вуловића са друге. Иако начелног карактера, у њему је било и неких личних нетрпељивости и обнављања старих расправа. Приликом разговора о чувању уставности, продужењу скупштинског мандата, међународним односима, стању војске, избеглица и омладине, ситуацији у окупираној Србији показало се опет неслагање између Јаше Продановића и Милорада Драшковића. Јаша Продановић предложио је да се Народној скупштини дају указом уставне и законске форме најдуже до истицања посланичких мандата 8. септембра 1916. године. Предложио је, такође, да се спроведе принцип коалиције у скупштинском председништву, иначе сачињеном од самих радикала. Његове предлоге подржали су Велисав Вуловић, Михаило Радивојевић, Драгољуб Јоксимовић, Ива Павићевић, Милан Марковић, Давид Симић, Благоје Илић и Милован Лазаревић. Међутим, Милорад Драшковић је сматрао да питање о продужењу мандата народним посланицима није требало покретати, с обзиром на то да не Народна скупштина постојала „по сили околности“. Питање продужења скупштинских мандата је остало нерешено у клубу самосталаца, али је Јаша Продановић на седници Народне скупштине дао изјаву у духу својих погледа, што је потом било тумачено као мишљење самосталског клуба и изазвало је забуну. Због тога су Љуба Давидовић и Милорад Драшковић тражили да он и Велисав Вуловић буду искључени из партије.¹⁰

Милорад Драшковић је захтев себе и Љубе Давидовића образлагао чињеницом да је Јаша Продановић изјавом у Скупштини непосредно дискредитовао њих двојицу, да је својим поступцима истерао из странке Љубомира Живковића и Љубу Стојановића, и да је напослетку наставио и у изгнанству да гони партијске шефове. Јаша Продановић је, бранећи се од оптужби, такође продужавао старе спорове. Сматрао је да су Љуба Давидовић и Милорад Драшковић у политику уносили личне симпатије, те да је Милорад Драшковић још био одговоран за злоупотребе у пословању партије („банкократија“). У жучној расправи која је настала странци је запретио расцеп, али је превагом помирљивијих међу завађенима „ствар заглађена, али није

⁹ М. Радојевић, *н. д.*, 213–216.

¹⁰ М. Радојевић, *н. д.*, 216–217.

сасвим свршена“ била.¹¹ Односно, неизбежан раздор само је био одгођен. Пишући средином 1917. године о самосталским првацима, Милан Грол, самосталац на задатку у Женеви при Српском новинарском бироу, је опажао да најбоље међу њима, попут Јаше Продановића, догађаји нису додиривали. Занимајући се скупштинским пословницима, нису видели да су много крупније ствари биле на дневном реду српске политике, те да догађаји у Европи нису најваљивали ништа добро. За Милана Грола сам Јаша Продановић био је „начелан и исправан, али наиван, слабог критеријума о људима и узан у идејама“, а најгоре од свега, био је „сав заузет чисто партијском борбом, без ширег хоризонта у данашњој ситуацији општој, и нашој националној“.¹²

*

Фебруарска револуција у Русији лишила је Краљевину Србију моћне подршке у спољној политици, оличене у царској династији Романових. Председник српске владе Никола Пашић није се више осећао сигурним у погледу остварења планова које је српска Народна Скупштина децембра 1914. године прокламовала у Нишкој декларацији: решавање југословенског питања уједињавањем југословенских народа у једну заједничку државу. Како се у рано пролеће 1917. године није могао ослонити ни на подршку других двеју чланица Антанте, Француске и Велике Британије, морао је Никола Пашић, зарад прибављања веће и шире подршке циљевима Нишке декларације и њиховој афирмацији у иностранству, потражити, између осталог, и виднију подршку Југословенског одбора. Свака помоћ и подршка у насталој ситуацији била му је добродошла, због чега је дошло до одржавања чувене Крфске конференције од 17. маја до 17. јуна 1917. године, између представника Југословенског одбора, предвођених његовим председником Антом Трумбићем, и представника србијанске владе предвођених Николом Пашићем. Резултат конференције био је доношење Крфске декларације, у којој су у начелу били истакнути основни принципи будућег југословенског уједињења и стварања југословенске државе. Будућа југословенска држава дефинисана је, између осталог, по облику државног уређења као парламентарна уставна монархија са династијом Карађорђевића на челу.¹³ Оваква одредба озбиљно је сужавала рад будуће југословенске Уставотворне скупштине, лишавајући је права да

¹¹ Исто, 217.

¹² М. Радојевић, *н. д.*, 221.

¹³ Драгослав Јанковић, *Југословенско питање и Крфска декларација 1917*, Београд 1967, 252–264; Андреј Митровић, *Србија у Првом светском рату 1914–1918*, Београд 2015², 396–402; Милорад Екмечић, *Стварање Југославије 1790–1918 II*, Београд 1989, 791–794.

одлучује у име народа о облику државног уређења – у ствари, није јој дозвољавала да постане Конвент.

Од раније познати републиканци међу српским самосталским политичарима и научницима нису прихватили закључак Крфске декларације у погледу облика државног уређења, као ни део студената републиканаца. У исправност републиканске идеологије још више их је уверио истовремено вођен, у суштини својој политички, Солунски процес против официра припадника тајне организације *Црна рука*. Све израженије недемократско понашање регента Александра Карађорђевића током Солунског процеса 1917. године и после њега, те регентово ослањање у вођењу унутрашње политике на тајну официрску организацију *Бела рука* насупрот кадровски и стручно много вредније *Црне руке* у политичком животу Краљевине Србије, били су једни од кључних момената у јавном иступању и залагању српских републиканаца за идеју републиканизма и успостављања републиканског федеративног облика будуће државе југословенских народа.¹⁴

Драгољуб Јовановић, један од потоњих првака Земљорадничке странке, сећао се да је Солунски процес утицао на многе српске политичаре да се одрекну монархизма (прагматичног или искреног) и окрену републиканству. Вођа Самосталне радикалне странке Љуба Давидовић се такође „пржио на солунском роштиљу“, остао „морално читав, али се смртно замерио“ будућем југословенском краљу Александру Карађорђевићу говорећи му: „Не у крв, Височанство“. Остао је уз монархију из државотворних разлога, иако је „изгубио свог шефа и своје најбоље сараднике: Јована Жујовића, Јашу Продановића, Милована Лазаревића. Мало је фалило да се, са Гролом и Куманудијем, определи за републику са академцима, у Женеви“.¹⁵

И док се Крфска конференција приводела крају јуна 1917. године, вође самосталаца Љуба Давидовић и Милорад Драшковић дали су оставку у влади, противећи се на тај начин осуди пуковника Драгутина Димитријевића Аписа и његових другова на смрт од стране преког суда.¹⁶ У историји је остала запамћена чувена аудијенција Љубе Давидовића и Милорада Драшковића код регента Александра поводом пресуда преког суда над окривљенима, којом приликом је Рудничанин лупио и песницом о сто, упозоравајући на „судско убиство“ осуђених.¹⁷

¹⁴ Н. Станаревић, *н. д.*, књ. I, 19; Д. Јанковић, *н. д.*, Београд 1967, 67–73; А. Митровић, *н. д.*, 246–253; М. Екмечић, *н. д.*, 776–778.

¹⁵ Драгољуб Јовановић, *Медаљони*, књ. III, Београд 2008, 89.

¹⁶ А. Митровић, *н. д.*, 253.

¹⁷ М. Радојевић, *н. д.*, 218.

Поред Милорада Драшковића и Љубе Давидовића, у аудијенцију је одвојено био примљен и Јаша Продановић. Већ од почетка разговора с регентом Александром, оштро се успротивио Солунском процесу и начину на који се принц разрачунавао са до тада моћном Црном руком. Покушао је да га убеди у неправилност и неправедност смртне пресуде над осуђеним српским официрима. Регент Александар га је, између осталог, упитао и о републиканизму, који је Јаша Продановић све отвореније испољавао током Солунског процеса и све извеснијег трагичног епилога главних вођа Црне руке.¹⁸ Без околишења самосталац му је рекао да републику у околностима које су се стварале Солунским процесом неће довести чиста теоријска пропаганда републиканских начела. Републике су се јављале онда када су монархије „дозлогрђивале“ народима, а српска монархија, односно будућа југословенска била је, према мишљењу Јаше Продановића, на путу да својим поступцима омрзне свима – и српском и југословенским народима. „Народна маса може много да трпи“, говорио је самосталски првак републиканац, „али кад ,пређе дара меру‘, јављају се буне, револуције и завере“.¹⁹ Лекција светске историје упућивала је, дакле, да принц влада „како треба“, а у супротном само је могао да ојача републикански покрет. После аудијенције Јаша Продановић више се никад није видео с регентом и будућим југословенским краљем Александром Карађорђевићем. Незадовољан и огорчен смртним пресудама и прогоном официра црнорукаца, постао је један од најупорнијих и најдоследнијих противника будуће југословенске монархије Карађорђевића.²⁰

Солунска афера је утицала на унутар-српске политичке односе и подстакла групна и појединачна одређивања према великим проблемима унутарње и спољне политике. Опозицију хомогеној радикалној влади Николе Пашића повела је Самостална радикална странка, истакнувши Милорада Драшковића као најпродорнијег супарника шефу Радикалне странке.²¹

Будуће вође Републиканске странке Љубомир Стојановић и Јаша Продановић, уверени да је Солунски процес била „унапред смишљена завера да се невиним људима одузму главе“, нису се, за разлику од Љубе Давидовића и Милорада Драшковића, више двоумили око питања монархије или републике. Већ у току Солунског процеса Љубомир Стојановић је сматрао да је монархију у Србији требало уклонити, као и

¹⁸ Aleksandar Lukić, „Jaša Prodanović u Drugom svetskom ratu“, zbornik radova *Intelektualci i rat 1939–1947. Zbornik radova s „Desničinih susreta 2012“*, Zagreb 2013, 379–380.

¹⁹ *Споменица Јаше М. Продановића*, 185.

²⁰ Исто.

²¹ М. Радојевић, *н. д.*, 219.

„зликочачки и коруптивни монархистичко-фузионашки режим“ који ју је подржавао, а све у циљу правилног и практичног решења великог проблема будућег југословенског унутрашњег уређења. Драгољуб Јовановић приметио је касније да је Љуба Стојановић „до те мере осудио Александров Солунски процес да је спровео још једно цепање некадашњих радикала и основао Републиканску странку“.²²

Тако се непосредно после Крфске декларације створила се једна омања, али по личностима снажна група научника и политичара која је будућу југословенску државу видела као федеративну републику. Поред Љубомира Стојановића, вође групе, неколицина српских научника и политичара такође је током рата развила одређене републиканске погледе на облик уређења будуће државе југословенских народа. Међу њима су се издвајали Јован Цвијић и више првака Самосталне радикалне странке: Јован Жујовић, Јаша Продановић, Божидар Марковић, Милан Грол.²³ Сматрали су да је Пашићева влада морала поднети оставку због великог ослонаца на царску Русију, због уочљиве неефикасности, „али и због неразумевања наших спољних послова“.²⁴ Јован Цвијић писао је у априлу Љубомиру Стојановићу да је „промена толико у ваздуху, да ја сваки дан ишчекујем вест да је влада пала“.²⁵ Међутим, обојица нису ништа конкретно предузели у том правцу, а поред постојећих уставних фактора ни један ни други нису ни имали практичних политичких могућности.

Близак федеративном републиканском уређењу будуће југословенске државе био је и самостални радикал, по струци правник, Божидар Марковић. Због својих другачијих погледа на извођење југословенског уједињења сукобио се са хомогеном радикалном владом Николе Пашића, због чега се морао повући са места шефа Новинарског пресбиороа у Женеви почетком 1918. године.²⁶ Једна група федералиста окупила се око удружења *Југославија* у Паризу и истоименог удружења студентске омладине у Женеви. Њихови идејни вођи били су Коста Кумануди и Милан Грол.²⁷ Јаша Продановић је први дошао у везу са студентском групом у Паризу, и узео

²² Архив САНУ, Заоставштина Николе Стојановића 10.713/1–4, Писмо Љубомира Стојановића Николи Стојановићу од 29. XI/12. XII 1917. и 15/28. VII 1918; *Споменица Јаше М. Продановића*, 184; Д. Јовановић, *н. д.*, књ. III, 87. Односно новог прекомбиновања и устројавања политичких снага и центара моћи унутрашње политике србијанске монархије у оно време је постала крилатица: „дрнорукци у затвору, белорукци у Солуну, а неутралци на фронту“ (Архив САНУ, 14.329, Н. Станаревић, *н. д.*, књ. I, 24–25).

²³ Љубинка Трговчевић, *Научници Србије и стварање југословенске државе 1914–1920*, Београд 1986, 218–221, 260–265.

²⁴ *Исто*, 219.

²⁵ *Исто*.

²⁶ М. Радојевић, *н. д.*, 287–297.

²⁷ *Исто*, 322–326; Љ. Трговчевић, *н. д.*, 237–241.

активног учешћа у њеном организовању, нарочито у њеном идејном усмеравању. У француском главном граду основан је 1917. године студентски републикански клуб од стране Добривоја Бранковића, Момира Николића, Божа Павловића, Михаила Илића, Драг. Тодоровића. У исто време су у Швајцарској српски студенти, окупљени око Милослава Стојадиновића, образовали републиканску организацију и захтевали формирање будуће југословенске државе у облику федеративне републике. Наводно је, према сећању Николе Станаревића, оснивање ових републиканских клубова било иницирано од стране Драгутина Димитријевића Аписа, који је по Мустафи Голубовићу послао новчана средства за организовање републиканаца међу студентима.²⁸ Веза са студентском омладином републикански оријентисаном користила је Јаши Продановићу касније приликом окупљања и организовања српских републиканаца у Републиканску странку током 1919. и почетком 1920. године.²⁹ Јаша Продановић је у Паризу, после Солунског процеса и раскида са монархијом, говорио и Јовану Цвијићу, Слободану Јовановићу, Кости Куманудију и Милану Гролу о потреби стварања једне републиканске странке после окончања рата.³⁰

Последњих дана Великог рата догађаји су се одигравали брзо у погледу оснивања југословенске државе. Између осталог, српска опозиција и део југословенских политичара из Југословенског одбора је захтевао другачије уређење будуће државе, што је нешто касније углавном добило облик у Женевској декларацији. У том смислу је почетком новембра 1918. године Јаша Продановић тражио од Љубе Стојановића да заједно са Милованом Лазаревићем и Слободаном Јовановићем дођу у Париз, где је „ствар“ ишла путем који су они желели. Јаша Продановић је истакао да се „још првих дана“ ових разговора био изјаснио да је остао веран самосталском програму од 1902. године: *нација изнад свега и свакога*. Није полагао много наде да ће представници Југословенског одбора и српске опозиције успети да на нешто касније

²⁸ Н. Станаревић, *н. д.*, књ. I, 21–22; АС, л. ф. Ј. Жујовића, 60, 8–9.

²⁹ Branislav Gligorijević, „Državno i društveno uređenje Jugoslavije u gledištima srpskih republikanaca (1919–1925)“, *Istorija XX veka*, br. 2/1985, 8–9.

³⁰ Д. Јовановић, *н. д.*, 223. Јован Н. Томић је 1921. године објавио књигу „Југославија у емиграцији“, у којој је приказао политичке тежње дела југословенске и српске емиграције током Првог светског рата, са посебним освртом на њихово залагање да будућа југословенска држава буде успостављена као федеративна република. Књигу је написао са изразито монархистичних позиција и представио „старије“ српске републиканце негативно – као политичке опортунисте, лажне демократе и антипатриоте, те их оптужио да су својим залагањем за југословенску републику ишли против српских интереса у будућој југословенској држави. Српска републиканска омладина у Швајцарској и Француској се, према писању Јована Томића, спојила са југословенским омладинцима републиканцима, чије се незадовољство такође манифестовало у републиканству. „Сви скупа“, писао је Јован Томић, „већ представљају једну групу, која иде правцем који јој дају старији политичари од заната, Србијанци и Југословени, окупљени око СНБироа и одсека Југословенског одбора у Женеви. Одатле потиче директива, а омладинци су просто оруђе у рукама старијих“ (Јован Н. Томић, *Југославија у емиграцији*, Београд 1921, 16, 37–42, 45–75).

одржаној Женевској конференцији натерају Николу Пашића и регента Александра да прихвате да општејугословенска Конституанта одлучује не само о политичком систему будуће југословенске државе, већ и облику њеног уређења, чиме је у ствари требало да прерасте у Конвент. Односно, Љуби Стојановићу је писао да их чека борба, због чега је требало „радити и у Србији и на страни: најпре овде (у Србији – прим. А. Л.), па после тамо“. Јаша Продановић није сумњао у успех уколико би одмах радили „пуном паром“, те је долазак Љубе Стојановића прижељкивао сваког тренутка, будући да је сматрао да би његово држање „електрисало непоуздане елементе“. „Не остани неактиван“, писао му је, „него дођи одмах“.³¹

Обавештавајући јануара 1919. године Драгомира Иконића у Паризу о приликама у Србији непосредно по ослобођењу 1918. године, Јаша Продановић је, образлажући због чега није могао дуго да му се јави из Београда („нема где људски да се седне, а камоли да се пише“), написао да писмо пише „у кући шефа републиканске странке г. Љ. Стојановића“.³² Идеја Јаше Продановића о оснивању републиканске партије у југословенској држави, сазрела током последње две године Првог светског рата, почела је да се реализује непосредно по окончању ратних дејстава. Међутим, политички пут српских републиканаца предвођених Љубом Стојановићем, Јашом Продановићем и Јованом Жујовићем, у победничкој монархији Карађорђевића од самог почетка беше трновит.

³¹ Архив САНУ, Заоставштина Љ. Стојановића, 13.957/2, писмо Ј. Продановића Љ. Стојановићу од 21. X/2. XI 1918.

³² Народна библиотека Србије, Одељење посебних фондова, Р 612/II/146, писмо Ј. Продановића Драгомиру Иконићу од 30. I 1919. године.

Summary

JAŠA PRODANOVIĆ IN THE FIRST WORLD WAR

Publicist, literary critique, and politician, Jakov Jaša Prodanović (1867–1948) was one of the most prominent political freedom fighters and supporters of the idea of social justice in the Kingdom of Serbia (and afterwards in the Kingdom of Yugoslavia). Persecuted by the regime of the last two Obrenovićs because of his socialist and republican ideas and his oppositionist stance, under the rule of King Peter Karađorđević Jaša Prodanović was among the leaders of the Independent Radical Party. During the first two years of the Great war he and other independent radicals had followed the political course of the Serbian Government, but afterwards, while being in exile, he condemned the leadership of Nikola Pašić. He distanced himself altogether from the monarchy after the Thessaloniki trials in 1917 and the execution of the officers who were members of the organization Black Hand. At the same time, by choosing to support the establishment of the republican type of government in the future Yugoslav state, Jaša Prodanović severed all ties with the monarchist group inside the Independent Radical Party.

Литература:

1. Branislav Gligoriјеvić, „Državno i društveno uređenje Jugoslavije u gledištima srpskih republikanaca (1919–1925)“, *Istorija XX veka*, br. 2/1985.
2. Милан Грол, „Републиканска демократија“, *Мисао*, књ. III, свеска 1–2, Београд 1920.
3. Драгољуб Р. Живојиновић, *Краљ Петар I Карађорђевић. Живот и дело*, књ. II, Београд 1990.
4. Милорад Екмечић, *Стварање Југославије 1790–1918 II*, Београд 1989.
5. Драгослав Јанковић, *Југословенско питање и Крфска декларација 1917*, Београд 1967.
6. Драгољуб Јовановић, *Медаљони*, књ. III, Београд 2008.
7. Aleksandar Lukić, „Jaša Prodanović u Drugom svetskom ratu“, zbornik radova *Intelektualci i rat 1939–1947. Zbornik radova s „Desničinih susreta 2012“*, Zagreb 2013.
8. Андреј Митровић, *Србија у Првом светском рату 1914–1918*, Београд 2015².
9. Јаша М. Продановић, „Југословенска Републиканска Странка“, *Нова Европа*, књ. VII, бр 10, Загреб 1923.
10. Мира Радојевић, *Научник и политика. Политичка биографија Божидара В. Марковића (1874–1946)*, Београд 2007.
11. *Споменица Јаше М. Продановића*, Београд 1958.
12. Јован Н. Томић, *Југославија у емиграцији*, Београд 1921.
13. Љубинка Трговчевић, *Научници Србије и стварање југословенске државе 1914–1920*, Београд 1986.